

Vaňková, Irena

Mateřský jazyk jako domov v řeči. K opozici 'vlastní'-'cizí' v obrazu mateřského jazyka v češtině

Etnolingwistyka 20, 107-122

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Vaňková
(Praha)

MATEŘSKÝ JAZYK JAKO DOMOV V ŘEČI.
K OPOZICI *VLASTNÍ*—*CIZÍ* V OBRAZU
MATEŘSKÉHO JAZYKA V ČEŠTINĚ

Wychodząc od Heideggerowskiej koncepcji domu jako mieszkania, autorka rozwija koncepcję języka ojczystego jako domu. Podstawową perspektywę stanowi opozycja *swój* — *obcy* w czeskim językowym obrazie świata. Wylaniają się z niej centra konotacyjne związane z domem i językiem ojczystym, które analizowane są kolejno: matka, rodzina, wspomnienia z dzieciństwa oraz ojczyzna (jako przeciwieństwo obczyzny), zrozumiałość, prostota i naturalność (w przeciwieństwie do obcości, języka obcego), podkreślenie cielesności, zmysłowości i emocjonalności doświadczenia w języku ojczystym. Wiąże się z tym nacisk na konotacje, w porównaniu z wyłącznie denotacyjnym charakterem wyrażeń w języku obcym. Te zagadnienia semantyczne językowo i kulturowo osadzone są w pojęciu języka czeskiego jako ojczystego i odgrywają znaczącą rolę także w pojęciu ojczyzny w czeskim językowym obrazie świata. Widać to w szczególności w tekstach artystycznych. Odpowiada temu koncepcja ojczyzny jako „ojczyzny znaków, ojczyzny językowej” w koncepcji czeskiego odrodzenia narodowego, którą formuluje czeski historyk literatury Vladimír Macura.

Bytí a bydlení

Úvahu o tom, jak se v českém obrazu světa projevuje opozice vlastního / svého a cizího, bychom rádi ukotvili do souvislosti s domovem a bydlením (a pak zprostředkovaně zejména do souvislosti s mateřským jazykem). Právě domov je totiž místo, které prožíváme jako bezvýhradně „své”: je to naše primární zkušenost. Víme, že v bydlení jde o základní lidskou potřebu. Nebydlíme-li, ocitáme se

v bezdomoví, bloudíme bez stálého a chráněného místa pro spočinutí, postrádáme oporu, kořeny a vědomí základu své existence. V ohrožení bydlení a domova je ohrožena naše identita.

Heidegger říká spolu s Hölderlinem, že „život lidí je životem bydlícím“, že člověk „na zemi a pod nebesy obývá dům světa“. Takové bydlení, metaforicky pojaté, ovšem neznamená jen obývat dům, mít přístřeší: jde o realizaci specificky lidského modu existence (včetně nároku, který je v bydlení na člověka kladen). Člověk jest tak, že bydlí.¹ Zamysleme se tedy nad zdrojovou oblastí metafory bydlení a nad možnostmi jedné konceptualizace, kde se bydlení a domov nabízejí jako oblast cílová.²

Domov a cizina, domov a svět

Vedle antropocentrismu (s akcentem na vlastní žitou tělesnost v prostoru) se v jazykovém obrazu světa jeví jako zásadní protiklad vlastního („svého“) a cizího³; ten v různých podobách a polohách strukturuje naši zkušenost snad jako kulturně přijatelnější pokračování dávných atavismů. Blízké, známé, bezpečné, moje (dané primárně tělesně, resp. prostorově) stojí v protikladu k tomu, co je vzdálené, cizí, ode mě odlišné, neznámé, nebezpečné. V souvislosti s jinakostí, odlišností druhých i světa jako neznámého prostředí se nás může zmocňovat buď zvědavost a napětí, touha po poznání nového, po dobrodružství, anebo pocity opačné: obava, úzkost a agresivita. Ve vztahu k *cizímu* máme potřebu obrany, jsme ostražití, může se v nás probouzet strach, útočnost a negativní emoce vůbec. Sevření, napětí a vypětí, provázající prožívání *cizího*, stojí v opozici k uvolnění a pocitu bezpečí, jaké s sebou nese (prototypově) prostředí domova.

Domov figuruje v kontrastu k *cizině*; znaménka kladu a záporu jsou (alespoň v souvislosti s výrazy *domov* a *cizina*) v českém obrazu světa většinou jasně rozdělena, oslavováno je to „drobné“, „chudičké“, „skromné“, „malé, ale naše“, alespoň v „klasickém“ obrazu světa, jak je budován od národního obrození zejména v literatuře (a který se ovšem velmi často paroduje).⁴ V současné češtině je výraz *cizina* spíše neutrální, bez negativních konotací, podobně jako *zahraničí* (*jezdí do*

¹M. Heidegger, *Básnický bydlí člověk*. Překlad Ivan Chvatík. Praha 2006, s. 111.

²G. Lakoff — M. Johnson, *Metafory, kterými žijeme*. Překlad Mírek Čejka. Praha 2002.

³A. Pajdzińska, *Principy kategorizace jazykového obrazu světa: antropocentrismus a opozice „vlastní — cizí“*. Překlad Veronika Forková. V tisku.

⁴Srov. např. Sládkovu báseň (*Domove, domove/ drahý a jediný/ nejdražší, nejsladší/ nad světa končiny. . .*), tak jak se objevuje v Cimrmanově polemické verzi ve hře Afrika: *Cizino, cizino/ drahá a vzdálená/ jak je mi těsná ta/ domácí halena// Jinde jsou krásnější/ jinde jsou šťastnější/ například v Japonsku/ poznal jsem dvě gejši* (srov. Cimrman — Smoljak — Svěrák, Afrika. Češi mezi lidožravci. Praha 2002, s. XV/18.

ciziny, strávil rok v cizině), příp. s konotací výlučnosti a exotičnosti (ta však byla výraznější v době socialismu).⁵

Z jiné strany je domov místem, které figuruje ve vztahu ke světu jako jeho metonymie, resp. synekdocha („část za celek“): svět v malém. Zároveň je však, a to je ještě zásadnější, domov pro člověka středem světa, který mu udává jeho jedinečnou perspektivu. Podle Patočky „patří k podstatě našeho světa, že je jeho centrálním jádrem část, s níž jsme převážně obeznámeni, v níž se cítíme bezpeční, kde není takřka třeba ničeho objevovat, kde každé očekávání již bylo nebo může být typickým způsobem vyplněno, a tuto část nazýváme domovem“.⁶

Z takto pojatého domova (místa, kde „není co objevovat“, které je sice bezpečné, ale nezažívá se v něm dobrodružství, neposkytuje možnost potvrdit sebe sama a dospět) míří pohádkoví nebo mytologičtí hrdinové právě *do světa*. Zákonitě se pak ovšem *ze světa* vracejí domů: když poznali svět, a tak našli míru domova). Píše o tom podrobně filosof Zdeněk Neubauer v souvislosti s úvahami nad Tolkienovou slavnou trilogií.⁷ Cesta, spojovaná s nalezením hledaného, případně se splněním zadaných úkolů, jímž se osvědčuje dospělost nebo získávají hrdinské zásluhy, a posléze též s návratem domů, se stala základní metaforou života (srov. *životní cesta, společná cesta životem*); i v kontextu kognitivistických konceptuálních schémat se o schématu cesty mluví jako o jednom z hlavních. My zde však chceme akcentovat aspekt návratu domů a hledání domova. Domov totiž není vždy samozřejmě dán, často je potřeba zdolat mnoho překážek, aby byl (zнову) nalezen, resp. získán. To potvrzuje jeho hodnotu.

Domov, rodina a vlast: *Kde domov můj?*

V základě slov *domov, doma, domů* stojí samozřejmě *dům* ve významu ‘obytné stavení, budova’.⁸ Starý indoevropský kořen (**domu-*, *dem — ‘stavět’, srov. např. i lat. *domus*) se uplatňuje např. i v přejímkách *dóm, doména, dominium, dominantní* aj. (srov. též od *domus* odvozené *dominus* — ‘pán’).⁹

Podle slovníku symbolů je *dům* (a současně také abstraktnější domov) středem světa, projevuje se v něm ochranný aspekt mytické Velké Matky a je v tomto

⁵Srov.: *cizina* „země za hranicemi vlastního státu“, „cizí kraje“ (X domov) (Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Praha 1994).

⁶J. Patočka, *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha 1936, s. 71. Srov. též: I. Dubský, *Svět, domov a cesta u J. Patočky*. In: Filosof Jan Patočka. Praha 1997, s. 30.

⁷Zdeněk Neubauer, *Do světa na zkušenou čili O cestách tam a zase zpátky*. Praha 1990.

⁸Srov. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Praha 1994 (2. vyd.). Povšimněme si, že mezi velmi frekventované zdrojové oblasti každodenních metafor patří právě *dům* a jeho stavba; výše uvedená věta je toho důkazem: *V základě stojí...* Další příklady: *mit dobré / pevné základy* (např. při studiu jazyka), *položít základy moderní vědy, konstrukce románového textu byla důmyslná*.

⁹J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.

smyslu symbolem obklopení, zahrnutí, ochrany. Dále je „kosmickým středem“, naším osobním světem, vesmírem (srov. též jungovské výklady snové symboliky domu).¹⁰

Ze staročeských podob nepřímých pádů substantiva *dům* (srov. *Jděte domovi*) se až později vyvinulo abstraktnější *domov* i adverbia *doma*, *domů*. V humanistických a barokních slovnících však lexém *domov* ještě nenajdeme; objevuje se až u Jungmanna (a též doklady jsou vesměs z jeho doby). Podle Jungmannova slovníku je *domov* místo, „kde někdo domem, bytem jest, neb kde se narodil“. Jasně jsou zde již vymezeny dva vzájemně související významové (a konotační) okruhy, které se v mnohém prolínají: je to 1/ místo bydlení a 2/ rodiště.

V prvním okruhu je obsažen význam bydlení jako trvalého či dlouhodobého pobytu ve vlastním prostoru s blízkými lidmi. O domov jako místo svého pobývání se staráme, neustále je obnovujeme, je s ním spojena trvalá péče o materiální i jiné potřeby jeho obyvatel — jídlo, ošacení, hygiena, spánek (srov. též výraz *domácnost*, *žena pečuje o domácnost*). Adverbia *doma* / *domů* (jedno místní, druhé směrové) se tu pojí především s konotacemi bezpečí a soukromí, odpočinku, pohodlí a uvolnění, s pocitem, že jsme někde zvyklí a „vznáme se“ tam (*bud'te tu jako doma*, *cítit se někde / v něčem jako doma*), také s vlastněním a majetkem (*co je doma*, *to se počítá, přinést něco domů*), s pocitem dokonalé znalosti prostředí a orientace v něm (*být v nějaké oblasti doma / jako doma* — vyznat se v něčem, rozumět nějaké oblasti, *už jsme doma* ve smyslu ‘už rozumíme’, slovníky uvádějí též *nevědět, kde jsme doma* — ‘nevědět, na čem jsme, být bezradný’). U Jungmanna nacházíme frazémy *ještě nejsme doma* — ‘nejsme v bezpečí’, *není doma* — ‘jinde jest myslí, není při sobě’, *nená myslí doma* — ‘je opilý, neví o sobě’, *nená všech doma (t. smyslů)* — ‘o potřeštělém, obraženém mozku’ (srov. též dnes známější frazém *nená všech pět pohromadě*).

S domovem je spojena síť sociálních vazeb dávajících pocit jistoty (srov. též *být mezi svými*, i v přeneseném významu). *Bezdomovec* je v tomto smyslu ten, kdo nemá kde spočinout (nemá kde trávit čas, přespávat, uložit si své věci apod.), a současně mu také chybí síť mezilidských vztahů, která k domovu patří (rodina, sousedé) a představuje (alespoň v rámci ideálního stereotypu domova) prostor příjetí, opory a sounáležitosti.

Druhý význam souvisí s našimi kořeny, s rodem a primární rodinou, tedy tou, do níž jsme se narodili a v níž jsme vyrůstali. Jde tedy o místo (*rodný dům*, *rodný kraj*, *rodná země / vlast*), kde jsme byli dětmi a cítili se obklopeni péčí a láskou a také kde jsme začali poznávat svět. Okruh konotací vyznačuje sepětí domova

¹⁰Oblast našeho soukromí nemůže být vyjádřena jasněji než bytem (nebo domem), který obýváme ve snu. [...] Části domu se tradičně přiřazují k částem těla, tedy střecha k hlavě apod. Sklep má symbolizovat nevědomí. (Srov. též dále.) In A. Schlobohm, *Obrazy našich snů*. Praha 1997, s. 70 a 71.

s vlastním dětstvím a s nejbližšími osobami, zejm. s matkou. Dá se říci, že i tento aspekt našeho života patří mezi existenciály. Tak jako žijeme jedinečně jakožto tělesní, tak jako žijeme v modu řeči, v modu spolubytí, s vědomím své konečnosti atp.¹¹, tak se nemůžeme vyvázat ani ze své vlastní, osobní dějinnosti: všichni máme minulost, byli jsme dětmi, poznali jsme péči matky nebo mateřské osoby (a pokud ne, ovlivnilo nás to stejně silně jako její přítomnost). Tyto skutečnosti (prvotní domov, dětství, rodiče) se tematizují jako velmi zásadní v kontextu každého individuálního lidského života, a jako primárního určení našeho vztahu ke světu je chápe řada duchovních učení, psychoterapeutických směrů apod.

V češtině a české kultuře je stereotyp domova spjat s přírodou a scenerií venkova, s rodným domem, „chaloupkou“¹², s typickou, často idealizovanou krajinou, a také ovšem s matkou. Adorace domova, resp. vlasti jako rodné země je spojena zejména od 19. století s vlastenectvím: akcentuje se tu zřetel k tradici, k národním dějinám, hmotné i duchovní kultuře předků apod., a velmi silně také k rodné řeči.

Nelze tu nevzpomenout — v souvislosti s domovem a vlastí — tezi o lingvo-centrickém a literárním charakteru českého národního obrození¹³, kterou její autor Vladimír Macura ilustruje mj. též interpretací naší národní hymny v jejích mezitextových i mimotextových souvislostech. Slavný text české hymny, uvozený řečnickou otázkou *Kde domov můj?*, popisuje vysněnou, bájnou, podle Macury „literární“ krajinu (o které zpívá slepý houslista jako *o ráji . . . na pohled*): „Tato země česká. . . je ideální krajina kdesi za neprůhlednou a neproniknutelnou zdí, obývaná nikoliv pražskými figurkami, ale slavným plemenem Čechů. Je to snová vlast, která právě mezi Čechy, v této chvíli stejně bájnými, jako je ona sama (a výlučně v nich), zakládá svou existenci. Tylova česká země, ona emblematická krajina vlasti jako vysněného ideálu, ona jediná pravá realita rodící se české kultury, byla prostě natolik stejnorodá s literaturou, s písemnictvím, že s ním mohla být téměř libovolně zaměňována. Vlast byla literaturou [. . .] a česká literatura byla naproti tomu jedinou autentickou vlastí, ve které mohl český intelektuál žít podle svých představ, neodstrkován a na svém.“¹⁴

Upozorňujeme na tento jazykově-literární domov, na vlast existující (pouze? především?) jako ideální prostor uložený ve slovech a textech, právě se zřetelem k tématu domova v (mateřské) řeči (viz dále).

¹¹Srov. M. Heidegger, *Bytí a čas*. Přel. I. Chvatík, P. Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Praha 1996.

¹²Srov. V. Macura, *Slavení chaloupek*. Doslov k: P. Kovařík, Klíč k rodným chaloupkám. Praha 2004.

¹³*Vlast, která byla pravou základnou českého světa budovaného vlasteneckou společností, byla především vlastí znakovou, vlastí lingvistickou, a dokonce především výslovně textovou, totiž psanou. . .* Srov. V. Macura, *Krajina hymny a krajina literatury*. In: *Kde domov můj. Varianty a parafráze*. Praha 2004, s. 125.

¹⁴Tamtéž, s. 129. Srov. dále: *Zatímco vlast si nekonečně dlouho udržovala literární charakter, literatura byla uctívána jako vlast a ve spisovateli a básníku byl veleben nikoliv literát, tvůrce uměleckého díla, ale doslova tvůrce vlasti*. Tamtéž, s. 130.

Bydlení v řeči

Podle Heideggera „člověk na Zemi a pod nebesy obývá dům světa“; a děje se tak v oblasti (a díky oblasti, prostřednictvím oblasti), kterou „otevívá a v otevřenosti udržuje“ právě řeč. V řeči (tj. primárně v řeči a řečovosti) se totiž zjevuje rozumění a smysl (jakožto kategorie výhradně lidské). Řeč tak „proměřuje šíří volného prostranství mezi zemí a nebem“, v řeči se v tomto smyslu konstituuje i sama naše (lidská) možnost bydlení.¹⁵

Řeč jakožto existenciál u Heideggera představuje velké a mnohoaspektové téma.¹⁶ Zde chceme poukázat na to, že právě řeč se často s domovem a bydlením (jakožto specificky lidským bytím) zcela zásadně propojuje: „Něco je jen tam, kde vhodné, a tedy patřičné slovo něco pojmenovává jako jsoucí, a tak toto jsoucno jako takové zakládá. Jazyk je domovem bytí“.¹⁷

V jakém smyslu je jazyk domovem bytí? V jakém smyslu v jazyce / řeči bytí (po lidském způsobu) „bydlí“?

Můžeme se domnívat, že tato možnost bydlení souvisí s několikaúrovňovým založením řeči; za prvé s tím, že řeč vychází z tělesnosti a že „spojuje hlubinu naprosté smyslovosti s výšinami nejpronikavějšího ducha“¹⁸, a za druhé s jejím „bytostným sebezapomněním“, s její „univerzálností“ a „nepřipoutaností k já“, jak o tom píše Gadamer¹⁹, s tím, že představuje paralelní, neustále se dějící, sebe sama reflektující a sebe sama interpretující lidský svět: tedy svět, jak se člověku zjevuje ve svém usebraném, „bydlícím“, lidsky pochopeném bytí.

(Mateřská) řeč jako domov

Domov není nutně místo; domov je taky myšlení a paměť a zlost a radost a láska a hněv, vůbec všechno, co v nás je. To je vono! Domov je spíš, co je v nás, než v čem my jsme! To se dá nosit s sebou. A nikdo nám to nemůže vzít. A tohleto, co máme v téhle chvíli vy a já vespolek, v tomhleto okamžiku, to, co vy posloucháte a co já říkám, to je taky domov. Náš jazyk je domov. Ta řeč se dá rozhodit po celém světě jako síť, jen ji zatáhnout a bude v ní ryb, já nevím, jak psů. Rodnejch ryb. Zkrátka v tom lítáme, v tý řeči. V tý síti. Tam jsme chyceni, ať jsme, kde jsme.

(Z rozhlasové promluvy Jiřího Voskovce)

¹⁵M. Heidegger, *Hebel — domácí přítel*. In: *Básnický bydlí člověk*. Praha 1993, s. 159.

¹⁶M. Heidegger, *Bytí a čas*. Přel. I. Chvatík, P. Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Praha 1996, zejm. s. 188–208 (par. 34. „Bytí tu“ a řeč. Jazyk).

¹⁷Tamtéž.

¹⁸M. Heidegger, *Hebel — domácí přítel*. In: *Básnický bydlí člověk*. Praha 1993, s. 159.

¹⁹Srov. H.-G. Gadamer, *Člověk a řeč*. In: *Člověk a řeč*. Přel. Jan Sokol. Praha 1999, s. 22.

Mluví-li se zde o řeči, je to řeč mateřská. „Člověk mluví na základě té řeči, již bylo přičteno jeho bytování. Tuto řeč nazýváme jeho mateřštinou“, čteme u Heideggera.²⁰

Mateřská řeč je tedy ta řeč, „jíž bylo přičteno naše bytování“. (Povšimněme si: nevybrali jsme si ji, byla nám určena, „přičtena“, dostali jsme ji — nebo jsme jí spíše byli dáni? — nezvratně a osudově.) Jde o řeč „dějinně vyrůstající“; kumulují se v ní zkušenosti dlouhých věků a generací, ale i naše vlastní, individuální zkušenosti a prožitky. V těsné souvislosti s ní a jejím prostřednictvím se odehrává naše dětství i dospívání, celý náš život, jí jsou určeny naše vzpomínky.²¹

Mezi konceptualizacemi jazyka / řeči v češtině metaforu „jazyk / řeč = dům, domov, příbytek“ doloženu jazykovým materiálem nenajdeme; setkáme se s ní jen okrajově, a to pouze v textech určitých komunikačních oblastí; kromě filosofických prací jsou to zejména texty esejistické či umělecké. Doklady, které tam můžeme nalézt, se týkají přímo mateřského jazyka. Jde např. o velkolepé příběhy specifického určení, jako je *chrám i tvrz* ze stejnojmenné knihy Pavla Eisnera. Chrám je „dům Boží“, posvátné místo určené k modlitbě, tvrz je válečná, obranná pevnost. V souvislosti s oslavou mateřštiny v době německé okupace jde o konceptualizace více než pochopitelné.

V promluvě Jiřího Voskovce se domov ztotožňuje s děním dialogu v mateřské řeči (v níž je zpřítomněna naše individuální i kolektivní paměť, historie našeho vnitřního života, s emocemi, zápasy i láskami). Je tu uvedeno přímo: *A tohleto, co máme v téhle chvíli vy a já vespolek, v tomhleto okamžiku, to, co vy posloucháte a co já říkám, to je taky domov. Naš jazyk je domov.*

Podobně vyznívá zkušenost ženy, jejíž domov byl během II. světové války rozmetán a jako Židovka ztratila celou rodinu i snoubence v koncentračním táboře. Život poté prožila mimo Evropu a do země svého dětství se vrátila až ve stáří. V závěru života vypráví o pocitu naprosté a nenávratné ztráty domova. Explicitně však hovoří také o tom, že někde jí domov přece jen zůstal, a to v mateřské řeči. Pokud mluví nebo čte česky, cítí se doma.

Znovu se vrací myšlenka domova jako vnitřního prostoru (podle Voskovce je domov *spíš co je v nás, než v čem my jsme*) a jeho vázanosti na mateřský jazyk. Domov v tomto ohledu nelze sice nikomu materiálně „vzít“, neboť má zcela specifickou formu existence; právě proto však může být odňat či odnímán daleko rafinovaněji než vyhoštěním z rodné země. Otázka domova, bydlení (i bydlení v řeči) ve filosofickém pojetí dostává možná konkrétnější dimenze na příkladu emigrantů a jejich vztahu k mateřskému jazyku. Domov a mateřská řeč tu představují něco,

²⁰ Tamtéž.

²¹ Srov. básně A. Brouska o zkušenosti emigrace z této perspektivy: *Řeči, v níž vzpomínám, / tu nikdo nerozumí. / V řeči, již hovořím, / není nač vzpomínat.* A. Brousek, *Nová bydliště, Zuffenhausen. Zimní spánek*, Praha 1991, s. 76.

co je nám tak vlastní, že je to zabudováno do našich prožitkových struktur a že je to dokonce naší vpravdě fyzickou součástí. *Co je v nás*, to je konceptualizace veskrze intimní.

Matěřská řeč: orientace a identifikace

Základní lidskou potřebou je smysluplnost. Člověk potřebuje, aby pro něj věci něco znamenaly, a to v obojím významu tohoto slova: aby pro něj byly důležité, „významné“ — a také aby byly znakem něčeho, poukazovaly k nějaké skutečnosti, a třeba i nesly specifické poselství. Člověk potřebuje, aby se věci a události nějak zapojovaly do kontextu jeho rozumění.

Norský fenomenolog architektury Christian Norberg-Schulz vychází rovněž z teze, že „zvýznamňování věci je základní lidskou potřebou“.²² Na tomto základě pak uvažuje o vztahu člověka k prostoru, v němž *bydlí*; bydlení nese v tomto kontextu onen specifický význam heideggerovský, který je navíc vtažen do úvah o architektuře a *geniu loci*: „Jestliže člověk bydlí, je umístěn v prostoru a zároveň vystaven určitému charakteru prostředí. Ony dvě psychické funkce, jež jsou do tohoto procesu zapojeny, můžeme označit jako »orientaci« a »identifikaci“.²³

Právě k orientaci a identifikaci člověku pomáhají věci a místa specifického charakteru. K tomu, aby se v prostoru neztratil, aby trefil domů a cítil se v relativním bezpečí, zjednodušeně řečeno, potřebuje pro orientaci v prostoru určité výrazné ohniskové body. Pouze *trefit domů* však nestačí. Člověk potřebuje cítit určitý prostor jako svůj, potřebuje se s ním identifikovat, prožívat ho jako významuplný. Patřit k svému místu a prožívat ho jako domov.

Prostor nám zvýznamňují jednotlivé věci. Strom, keř, skála — ale i budova, most či pouliční lampa, ulice a domy, s nimiž se identifikuje městský člověk. Norberg-Schulz vypráví příběh německého architekta, který na konci války po dlouhých letech navštívil rodný Berlín. Hledal dům, v němž kdysi vyrůstal, ale ten už neexistoval. Když ztraceně bloudil místy, která nepoznával, najednou si povšiml typického dláždění chodníku, na kterém si v dětství hrával. „A zmocnil se ho silný pocit, že se vrátil domů“.²⁴

Norberg-Schulz tu ukazuje, že předmětem identifikace jsou pro nás velmi konkrétní věci — a že se právě jejich prostřednictvím vytváří náš vztah k místu (ale nejen k místu!) už v dětství. Tehdy si vypracováváme určitá percepční schémata (zde se mluví o těch vztažených k prožívání prostoru), která pak předurčují veškeré

²²Ch. Norberg — Schulz, *Genius loci. K fenomenologii architektury*. Přel. P. Kratochvíl a P. Halík. Praha 1994, s. 15.

²³Tamtéž, s. 18.

²⁴Tamtéž, s. 21.

naše další zážitky. „Tato schémata obsahují univerzální struktury, které jsou všelidské, ale také struktury podmíněné lokálně a kulturně. Každá lidská bytost tedy musí být vybavena schématy jak pro orientaci, tak pro identifikaci. Člověk svou osobní identitu definuje podle těchto vypracovaných schémat, protože ta určují „svět“, který je mu přístupný“.²⁵

Už tu byla vysvětlena analogie domova a mateřského jazyka, „domova v řeči“. V souvislosti s paralelou z architektury ji však musíme připomenout znovu. Podobná percepční schémata, o jakých hovoří Norberg-Schulz, se totiž vztahují nejen k prostoru — členěnému věcmi (v různém smyslu slova) — ale i k jazyku, a v jeho kontextu zcela zásadně ke slovům.

„Slova dětství“: dialekt jako jazyk „nejvlastnější“

Vzpomeneme-li si na dětství a domov, vytanou nám na mysl nejen naši blízcí, ale i věci, s nimiž jsme se kdysi denně setkávali. A naopak dláždění chodníku, ale i cukřenka po babičce, vzor na látce, stará hračka nebo květina, jakou jsme mívali doma na zahrádce, evokuje živě dobu dětství, zpřítomní dávný domov a dá nám ho pocítit i z perspektivy jiných životních souřadnicích.

Podobné jako s lidmi a věcmi je to i se slovy. Zaslouchneme-li slovo z dialektu důvěrně známého z dětství, dochází najednou k reflexi dávné identifikace, jak bychom mohli formulovat na základě výše uvedené opozice o orientaci a identifikaci. Divíme se, jakou hlubinu je schopno otevřít obyčejné slovo. Vzpomeňme znovu na Heideggera: *Jmenování volá. Volání přibližuje to, co je voláno. [...] Tim přibližuje přítomnost toho, co předtím voláno nebylo.*²⁶

Jak píše František Halas (v souvislosti se svým vlastním křestním jménem *František*): *ladičkou toho jména/ dávné se vrátilo. . .*²⁷ A také jiní básníci ukazují, že prostřednictvím slov lze velmi živě evokovat určitá místa, okamžiky a životní období, často právě dětství a domov. Tehdy v dětství jako by byly věci nějak jinak než dnes, protože se jinak jmenovaly. (To znamená: Existovaly v jiném horizontu.) Když Halas antropomorfizuje jarní květiny a dává se jim vzájemně představovat („*Já jsem Podvečírka!*“ „*Těší mě!*“ „*Dovolte, moje jméno je Chlebiček!*“ „*Jsem Třeslice!*“), formuluje skutečnost dvojího pojmenování — oficiálního (vzpomeňme, „jazyk vědy“!) a lidového, domáckého a domovského — přirozeného — takto: *Kdepak jsou jen křtitelničky těchto jmen? Jedno pro srdce a druhé pro svět.*²⁸

Fakt, že se věci kdysi v dětství jinak jmenovaly, souvisí často s dialektem — který je vlastně jakousi „mateřštinou ještě mateřštější“, jazykem intimity, domova

²⁵Tamtéž, s. 21.

²⁶M. Heidegger, *Básnický bydlí člověk*. Praha 1993, s. 57.

²⁷F. Halas, *František*. In: F. Halas, *Básnické dílo*, Praha 1978, s. 297.

²⁸F. Halas, *Já se tam vrátím*. Cit. op., s. 247.

a dětství, „*jazykem pro srdce*“ v opozici k „*jazyku pro svět*“.²⁹ Opozice blízkosti a dálky, vlastního a cizího, intimního a oficiálního je tu ztvárněna prostřednictvím poukazu k řeči, slovům: k tomu, jak se věci jmenovaly.

V básni *Dětství* od Jana Skácela se uprostřed četných evokací venkovského dětského světa objeví tyto verše: *Byl dřevokocúr místo veverky/ a rybka/ utonulá v zhlani*.³⁰ Slovy *dřevokocúr* a *zhlani* se zpřítomňuje svět dávného moravského venkova. Pro toho, kdo prvky daného kódu — dialektu — sdílí s mluvčím (pro koho jde o součásti koherentního jazykového obrazu světa, případně pro koho je tento dialekt rovněž „mateřtinou“), mají ovšem tato slova jiné konotace a rozdílnou evokační sílu než pro toho, jemuž jsou poukazy ke světu daného nářečí pouze aktualizací (ozvláštňením) spisovného jazyka. Souvisí to s růzností našich orientačních a identifikačních schémat (viz výše): s rozdílností souřadnic našeho dětství a domova — i variant mateřského jazyka, které s ním máme spojeny.

Četné příklady bychom našli u autorů moravského původu, kteří si sílu i ambivalentnost dialektismu dobře uvědomují, resp. dobře ji cítí, a někteří současně i explicitně reflektují: vedle Jana Skácela tu musíme připomenout Ludvíka Vaculíka.³¹

*To jsou Holbovi, zvaní Cimbálkovi. Bývali v chalupě u potoka pod mlýnem, neměli asi žádné pole, chovali slépký, kačeny a nanejvýš prase. S Bohušem, který stojí vedle své maminky, jsem chodil do školy a pásal koze. Hadrovica byla chudá nedobrá polévka s kapustou rozvařenou na hadry. Hlaňat znamená lézt na hladký kmen stromu. (Potvrzeno v Machkově etymologickém slovníku).*³²

Člověka pocházejícího z Valašska okamžitě „rozechvějí“ (viz dále o tělesném prožívání mateřské řeči) některé výrazy použité při popisu fotografie, vyznačujícím se jakousi neokázalou mluveností. Ve spisovné češtině se běžně neřekne (natož aby se to napsalo): *bývat, slépký, kačeny, ale bydlet, slepice a kachny*. Čech nepoužije tvary *pásal, natož koze*. V dialektismech tu jde — pro specifického recipienta ovšem — o jakési signály spřízněnosti, ukryté ve společných vzpomínkách na dětství a rodný kraj, jež dokážou svými konotacemi zpřítomnit. O signály toho, že s mluvčí a recipienti tuto blízkost sdílejí.

²⁹Dialekt ve srovnání se spisovným jazykem, nebo dokonce s obecnou češtinou reprezentuje — zejména pro Moravy — často pozitivní hodnoty vůbec, autenticitu, pravdivost a etiku „kořenů“ (oproti cizotě, nepravdivosti a nemorálnosti „velkého světa“) kam hrdina z domova v dospělosti odešel: připomeňme např. Vaculíkovi Sekyru a ostatně Vaculíkovo dílo jako celek.

³⁰J. Skácel, *Dětství*. In: *Dávné prosa*. Brno 1981, s. 12.

³¹Zejména L. Vaculík otázky spjaté s jazykem a jeho užíváním v souvislosti s tvorbou často tematizuje a včleňuje úvahy o řeči, mluvení a psaní (i o působení psaného) do svých textů.

³²L. Vaculík, *Letní stíny*. In: *Jaro je tady. Fejetony z let 1981–1987*. Mladá fronta 1990, s. 43.

Náš, srozumitelný, mateřský, přirozený

Opozici „vlastní — cizí“ (ve vztahu k mateřskému jazyku se projevující nejjednodušeji v rovině přivlastňovacích zájmen — náš jazyk, naše řeč)³³ prožíváme v konkrétnosti především jako srozumitelné — nesrozumitelné.³⁴ Je to vše, jak už o tom byla řeč, propojeno s opozicí domova a světa („ciziny“), včetně bohatství příslušných konotací, které se zrcadlí i v pojmu mateřského jazyka. Domov (i náš první jazyk) je spjat s matkou (srov. mateřský jazyk, mateřština), s lidským zrodem (srov. též aspekty tělesné — viz dále) a s původní zakotveností v rodině (a rodu — srov. rodný jazyk), s dětstvím a „braním rozumu“, se vzpomínkami.

S původním zdrojem lidského života a s jeho počátky souvisí též opozice přirozenost, vrozenost — „naučenost“; připomeňme, že v Jungmannově slovníku se setkáme s výrazem přirozený jazyk ve smyslu jazyka mateřského, a také tu snad můžeme zmínit Patočkův pojem přirozený svět jakožto základní horizont lidského života, většinou nereflaktovaný, daný v bezprostřednosti a subjektivitě: ten, domníváme se, s primární otevřeností světa v mateřském (po jungmannovsku přirozeném) jazyce koresponduje. Další horizonty (mj. také ty dané v cizím — sic! — jazyce) už jsou odvozené, „naučené“, a tudíž většinou reflektované, uvědomované. S tím souvisí fakt, že na původním o-svojování (sic!) světa prostřednictvím mateřského jazyka se zásadním způsobem podílí tělesnost a smyslovost (důsledkem toho je např. citění konotací): jednu z rozhodujících opozic bychom tedy mohli formulovat jako tělesnost, smysly, emocionalita — racionalita, resp. prožitek — pojem (viz dále).

Srozumitelnost jako zásadní hodnota je exponována už v nejstarší dochované slovanské básni, předmluvě k překladu evangelia do staroslověnštiny známé jako Proglas. Jde o specifický kontext a specifickou situaci, do níž tento text vstupoval a již osvětloval (příchod křesťanství), ale v souvislosti s úvahami o konotacích cizího jakožto nesrozumitelného má i obecnější dosah. To, co je srozumitelné, může být sdíleno, může předávat informace a hodnoty, nést vztah. Bezmocné a ubohé

³³I v přeneseném významu jsou běžná např. vyjádření mluví naším jazykem, umí promluvit po našem: mají pozitivní konotaci ve smyslu blízkosti, srozumění, schopnosti se přiblížit, přijmout kód nějakého společenství či člověka a dát ve své řeči toto přijetí najevo. Srov. také mluv, prosím tě, česky nebo přelož nám to do češtiny ve smyslu „řekni to normálně, jednoduše, abychom tomu rozuměli, ne tak složitě“ (např. „ne tou tvou odbornou hantýrkou“); tak jak je nám to vlastní (aby nám to nebylo cizí); taková vyjádření přímo lexikálně reprezentují členy opozice vlastní — cizí.

³⁴Připomeňme, že významový prvek nesrozumitelnosti (který z opozice vlastní — cizí vychází) je často exponován v etymologii etnonym: srov. všeslovanské pojmenování *Němec*, odvozené od „němý“ z kořene „mem-“ (srov. mumlat, vydávat neartikulované lidské zvuky). Jde tedy o někoho, kdo vydává nesrozumitelné zvuky. Toto pojmenování bylo vztaženo na ty cizince, s nimiž Slované přicházeli do styku nejčastěji (Rejzek, 2001, viz výše). Podobně např. také *barbar*, převzaté do latiny z řeckého *bárbaros*, ‘mluvící nesrozumitelně, blábolící’ (srov. tamtéž), i s negativními konotacemi, které barbara dodnes provázejí.

jsou *národy bez knih*, rozumějme *srozumitelných*, schopných komunikovat, vést k poznání a kultivovat ducha, knih v mateřském jazyce:

Chci raději pět slov pověděti,/ a svým rozumem je říci,/ aby i všichni bratři rozuměli,/ nežli deset tisíc slov nesrozumitelných.

[...]

*Kdo může povědět všechna podobenství,/ jež usvědčují národy bez knih,/ nehovořící řeči srozumitelnou?/ Ani umí-li všechny řeči,/ nedovede vyličit jejich bezmoc...*³⁵

V dílech známých českých autorů 19. století patří mezi hodnoty (a konotace) spojené s mateřskou řečí, tj. s češtinou (zejména s „mluvením česky“), spolu se srozumitelností zároveň upřímnost, pravdivost, ryzost, poctivost. Tyto pozitivní vlastnosti se staví proti přetvářce, vyvyšování, snobství, snaze působit vzdělaně a důležitě, „panský“, které bývají spínány s oficiálně společensky preferovanou němčinou (a „němčením“) a karikovány. Reflexe vícejazyčných textů ve vztahu k postojům k jazyku stylizovaným v uměleckém textu je tématem několika studií A. Macurové, např. těch věnovaných Povědkám malostranským J. Nerudy.³⁶ I tam jde o různé podoby a polohy opozice vlastní — cizí, jak se vyjevují v konkrétních textech a jak se jejich prostřednictvím odhalují možné postoje k dobové jazykové situaci; to pak ukazuje příslušné zdroje konotací a potažmo způsob, jak jsou utvářeny některé polohy českého jazykového obrazu jazyka, řeči, verbální komunikace a jejich předpokladů. Z různých stran se touto problematikou (opět ve vztahu k vícejazyčnosti v uměleckém textu) obsáhle zabývá P. Mareš.³⁷

Tělesnost a smyslovost mateřské řeči

V závěru je třeba napsat ještě několik poznámek k poslednímu bodu tabulky vypočítávající vlastnosti (a konotace), které jsou v našem obrazu světa přisouzeny mateřštině. Týkají se smyslovosti a tělesnosti. Hudba, barva, vůně, chuť mateřského jazyka: tato metaforická spojení, vycházející z oblasti smyslových prožitků, můžeme číst dosti často v básnických a vůbec uměleckých reflexích, ale i v jiných (zejména oslavných) projevech o mateřštině. Ještě daleko konkrétnější sepětí řeči se smysly a s tělesným prožíváním vůbec se však ukazuje v Janouškově rozhovoru s J. Werichem:

„... Čeština je krásná řeč. Ona má obrovskou plejádu slov pro obyčejný věci. Třeba kulatoučké jablíčko... To neřeknete jinou řečí. Angličan musí říct a little round apple, malé kulaté jablko...“

³⁵Havránek, B. — Hrabák, J. a kol., *ýbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha 1956, s. 44.

³⁶A. Macurová, *Postoje k jazyku stylizované v umělecké próze (Na materiále jedné Nerudovy povídky)*. Naše řeč, 67, 1984, s. 179–184.

³⁷P. Mareš, *„Also: nazdar!“* Praha 2003.

Tomu přece chybí barva i vůně.“ [...] „Když víte, kde se dá říci kulatoučké a kde se říci nesmí, můžete s tím jazykem nakládat, jako by to byly housle. [...] Je to váš rodný jazyk, a proto ho neslyšíte jen ušima jako jiné řeči, které jste se naučil. Slyšíte ho taky žaludkem, který se vám sevře, taky srdcem, které se rozbuší, nebo zádama, kde vám přejede mráz.“ [...] „To je pravda,“ řekl jsem. „Jenom rodný jazyk se dá vnímat celým tělem.“

Z rozhovoru Jiřího Janouška s Janem Werichem

Rodný jazyk vnímáme celým tělem, to je vyústěním. Připomeňme jednu z premis kognitivní lingvistiky: že význam je tělesně ukotven a že naše myšlení, mluvení a rozumění je určeno primárně zkušeností subjektivně prožívaného těla. K „tělesnému“ prožívání mateřského jazyka můžeme uvést i další příklady. Jeden z nich nás zavádí do oblasti tzv. sprostých slov. Český filosof Zdeněk Neubauer píše: „scheissen“, „chier“ nebo „to shit“ zde mohu klidně bez zábran napsat: já po- uze vím, že se to nemá (maminka, jejíž mateřštinou byla němčina, bývala však mou bezostyšnou necitlivostí viditelně, fyzicky šokována!). V češtině se zde však cosi brání, cosi, co je víc než znalost pravidel slušnosti, něco, co spíše než s tabuismem slov souvisí se zábranou udělat to skutečně...³⁸ Slovo je v horizontu mateřského jazyka prožíváno tak silně a konkrétně, že se vyrovná prožitku skutečnosti samé.

Korelátém slova v mateřštině není pojem, ale prožitek, zní Neubauerova formulace této skutečnosti. Dále můžeme tuto myšlenku rozvinout asi takto: Oproti pojmu, např. odbornému (který zakládá vztah denotace), je prožitek spjat ne(jen) s racionalitou a intelektem, tj. s levou hemisférou, chceme-li: prožitek zasahuje pravou hemisféru a vlastně celou naši bytost: plně se ho účastní emoce, smysly, celé tělo; prožitky jsou základem konotací. Mateřština také evokuje vzpomínky, a to velmi konkrétně, neboť je odvíjí od těch smyslových a tělových, jsouc vázána na „tělovou paměť“. Díky některým slovům či jejich konfiguracím se můžeme rozjařit, rozněžnit, rozplakat. Ale také se nám může udělat špatně od žaludku nebo rozbušit srdce, projet námi horko nebo zima, bolest či slast. Tělesné prožívání je s lidskou kognitivitou a mateřskou řečí velmi těsně provázáno.

Slova s sebou přivádějí své typické kontexty i situace, nesou — tu výraznou, tu jemnější — domovskou příchuť, řečeno s Mathesiem. (*Obuvnický učeň* znamená něco trochu jiného než *ševcovský učedník*.)³⁹ Nesou ji však jen pro toho, komu je daný jazyk jazykem mateřským. V cizím jazyce rozumíme „bez chuti a zápa- chu“, bez bolesti a slasti, bez bušení srdce, bez rozechvění. (Jako v jistém smyslu „cizí jazyk“ bychom mohli označit např. i jazyk vědecký, pro nějž je příznačná snaha o jednoznačnost, racionální odstup a objektivitu apod., tedy jazyk příslušející k modu světa, který je od přirozeného světa ve smyslu Patočkově odvozen.)

³⁸Z. Neubauer, *Chvála mateřštiny — lingvistický exkurs*. In: I. M. Havel — M. Palouš — Z. Neubauer, *Svatojánský výlet*. Praha 1999, s. 88.

³⁹V. Mathesius, *Řeč a sloh*. In: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Ed. J. Vachek. Praha 1982, s. 92.

V naivním obrazu světa i v reflexích umělců jsou časté oslavy mateřského jazyka. Často se v nich akcentuje (kromě integrační, spojující moci mateřštiny) estetická hodnota jazyka, zejména jeho *libozvučnost*, *sladkost* (nebo pozitivně vnímaná *hořkost*), *barvitost*, *plasticita*, *vybroušenost*, *měkkost* ap. Znovu se vracíme k smyslovému vnímání, Připomeňme řecký výraz *aisthétikós* (‘vnímatelný’, od *aisthétos* — ‘vnímám, cítím’), známý z názvu vědy o kráse, estetiky. Podle antických filosofů totiž krása spočívá v libosti dané smyslovými prožitky.

V metaforách a synestetických opisech může být mateřština *sladkou hudbou*, můžeme cítit její *vůni*, a též na jazyku *chut’* jejích slov. Vedle sluchu, čichu a chuti se (např. onou *barevností* či *barvitostí*) evokuje i zrakové vnímání, a výrazy jako *měkkost* či *tvrdost*, *drsnost* či *jemnost* apod. odkazují k hmatu.

V básni Jana Čarka se *hořce ochutnává na jazyku* typicky česká hláska ř:

*Podmanila si mne dvě slova — kořen a řeka,
sila živočišného a přírodního z nich vane —
Oh, čerstvosti kořene přeseknutého, oh, vodo tekoucí!*

Podmanila si mne dvě slova — kořen a řeka.

[...]

Ale všechno, co já jsem, co miluji nejvíc,

je vtěleno v jedinou hlásku, v písmeno ř.

Hořce ochutnávám ji na jazyku, řeč žádná ji nemá

a nikdo cizí ji nevyšloví.

Kdo by nemiloval tuto řeč drsnou pro její jedinou souhlásku ř?⁴⁰

Nejde jen o vjemy chuťové: synesteticky se tu propojují všechny možné typy prožitků (*Oh, čerstvosti kořene přeseknutého, oh, vodo tekoucí!*) Dokonale je vyjádřen extatický prožitek reality v souvislosti s jejím pojmenováním, evokační síla slov je cítěna jako opojnost (*tak rád se opíjím jimi. . .*). Cizí řeči ovšem naproti tomu (vzpomeňme na J. Wericha) *chybí barva i vůně*.⁴¹ Angličan si zřejmě „prožije” své *little round apple* podobně jako my to české *kulat’oučké jablíčko*, i když tomu jako Češi (alespoň na základě svých „naivních” prožitkových schémat) příliš nevěříme.

Mateřská řeč, rod a národ

Už jsme zmiňovali tradiční mytizující a sakralizující postoj k mateřskému jazyku, typický pro český obraz světa, jak se formoval do dnešní podoby zejména v období národního obrození. Emocionálně vypjatý vztah k rodnému jazyku se vrací vždy v obdobích ohrožení národního společenství; tehdy se často tematizuje

⁴⁰ J. Čarek, *O hlásce ř. Temno v chalupách*. Praha 1926, s. 20.

⁴¹ J. Janoušek, *Rozhovory s Janem Werichem*. Praha 1982, s. 209.

v literatuře i v publicistice, intenzivně se prožívá jako hodnota, k níž se lze upnout jako k symbolu a výrazu národa.

Těchto aspektů si v trochu jiné poloze ve svých reflexích mateřštiny všímá Karel Čapek. Ukazuje prostřednictvím velmi konkrétních detailů, co znamená teze o řeči jakožto fenoménu konstituujícím povahu a podstatu národa: co to vlastně je ono „národní vědomí“, že vyrůstá z důvěrně známého, intimně, do detailů sdíleného obrazu světa v nejkonkrétnější podobě, v každodenních drobnostech, vyslovovaných, ale i konceptualizovaných a prožívaných prostřednictvím národního jazyka. Aniž si to uvědomujeme, všichni mluvíme a myslíme velmi podobně, a to tak, jak jsme se k tomu dobrali osvojením (sic — *o-svojit* znamená ‘učinit svým’) *společného* jazyka v dětství, v prvotním domově. Jak jsme, každý sám a prostřednictvím jedinečné, osobní zkušenosti, vrostli do společného jazyka, a tedy i do horizontu společného světa:

*Nenajdete myslím nic konkrétnějšího ani obecnějšího než jazyk, čím byste vymezili tajemnou podstatu národa. [...] Tisíciletá minulost protéká každým slovem; děláme něco velkolepě starého a historického, když mluvíme česky. A přece každý z nás musel nově a původně objevit každé slovo; mateřská řeč je řeč dětství, první řeč duše, poklad prvých dobrodružství, náležitů a poznatků; věčně navazuješ na své dětství, mluviš-li mateřským jazykem.*⁴²

I když si navzájem nadáváme, činíme to týmž jazykem, a už to je hluboké srozumění mezi námi, mocné a kouzelné pouto a zrovna cosi jako jedna duše. Vědomí nás všech myslí týmiž slovy; je to, jako by to bylo jedno vědomí ve všech těch paličatých hlavách. Řekneme-li třeba „sněžinka“ nebo „dobrý den“, nikdo jiný nám nerozumí, ale my si rozumíme, jako bychom na sebe spiklenecky mrkli. A kdyby to bylo sebe nepatrnější a bezcennější slovo, dejme tomu „pápěrka“ nebo „padavče“, považte, že to je kousek vědomí milionů lidí, a tedy něco tak ohromného, že se to vylíčit nedá. Řeč je duše a vědomí národa.⁴³

Aspekty, jichž jsme si tu postupně všímali, nelze od sebe striktně oddělit. Všechno tu spolu souvisí: tělesně ukotvené, smyslově i emocionálně cítěné, předané v dětství matkou a rodinou, spjaté s prvotním domovem a vzpomínkami, prožívané ve sdílenosti se společenstvím, do něž jsme vrostli (s národem) — to všechno jsou konotace, které se propojují v pojmu mateřského jazyka. Vyrůstá z něho pojetí mateřského jazyka jako „domova v řeči“, jako prožitkového základu pojmu „vlastní“, „svůj“, tak jak se ukazuje v rámci studia opozice „vlastní — cizí“, která stojí v centru (českého) jazykového obrazu světa.

⁴²K. Čapek, *Chvála řeči české*. In: *Marsyas čili Na okraj literatury*, Spisy XIII, Praha 1984, s. 184.

⁴³Tamtéž, s. 189.

MOTHER TONGUE AS A HOMELAND IN LANGUAGE
(ON THE OPPOSITION “OWN — FOREIGN” IN THE IMAGE OF MOTHER TONGUE IN CZECH)

Proceeding from Heidegger’s concept of home and residence this study is concerned with mother tongue as home. The basic perspective is provided by the opposition of “own and foreign” in the Czech linguistic picture of the world. From it arise also the connotational centres connected with (home and) mother tongue that are progressively examined: mother, family, memories of childhood and homeland (as against “foreign lands”), comprehensibility, simplicity and naturalness (as against “foreignness, foreign language”), accentuation of corporeality, sensuality and emotionality of the experience in the mother tongue (linked to this is also an emphasis on connotations as against an [only] demonstrative character of denomination in a foreign language). These semantic aspects are linguistically and culturally anchored in the concept of Czech as mother tongue and play a significant role also in the concept of homeland in the Czech picture of the world (as shown in particular in artistic texts). Corresponding with this is the concept of homeland in “the homeland of signs, the linguistic homeland” in the concept of the Czech national revival, as formulated by the Czech literary historian Vladimír Macura.